

ESTUDIS

L'Institut Obrer de Barcelona (desembre 1937-gener 1939)

The Institut Obrer [The Workers' Institute] of Barcelona
(December 1937-January 1939)

Jordi Monés i Pujol-Busquets

Societat d'Història de l'Educació dels Països de Llengua Catalana

Aquest article ha estat possible gràcies a la col·laboració directa o indirecta dels exalumnes de l'Institut Obrer de Barcelona: Antoni Fernández, Emili Garriga, Lluís Giménez, Joan Robert, Eduard Vivancos, Adoració Sánchez, i la gentilesa de la seva filla Iolanda Tarrats i Sánchez. D'altra banda, han estat d'un gran valor els suggeriments de Cristina Escrivà i Mariona Ribalta. Finalment, haig d'agrair l'ajut en la recerca de dades de la meua filla Kàtia Monés i Giné.

RESUM

En aquest article es revisa la trajectòria de l'Institut Obrer de Barcelona, durant el breu període de la seva història, entre el desembre de 1937 i el gener de 1939. Aquest institut va seguir l'exemple dels que s'havien establert anteriorment a València i Sabadell i tenia com a objectiu contribuir a la preparació tècnica i professional dels alumnes, sense perdre de vista la seva formació intel·lectual. Es pot dir que en aquest establiment es va reunir un excel·lent planter de professors i un alumnat certament remarcable que van posar en marxa —tot i les dificultats d'aquells moments de Guerra Civil— una experiència pedagògica de gran valor polític i ideològic, per bé que va seguir la tradició unitària i centralista de l'ensenyament espanyol sense tenir en compte el context català en què havia d'arrelar.

PARAULES CLAU: educació secundària, batxillerat, ensenyament tècnic, Segona República, instituts obrers, Institut Obrer de Barcelona.

ABSTRACT

This article reviews the evolution of the Institut Obrer [Workers' Institute] of Barcelona, during its brief history, between December 1937 and January 1939. This institute followed the example of those previously established in Valencia and Sabadell, geared towards contributing to the technical and professional preparation of pupils, without losing sight of their intellectual training. This establishment assembled an excellent team of teachers and a remarkable body of pupils that started up —despite the hardships of the Civil War— a pedagogical experience of great political and ideological value, even though it followed the unitary and centralist tradition of Spanish teaching, disregarding the Catalan context in which it was to be rooted.

KEY WORDS: secondary and higher education, technical teaching, Second Republic, workers' institutes, Institut Obrer de Barcelona.

1. El marc social i la política socioeducativa de la Segona República (1931-1936)

1.1. *El context estatal. 1931-1936*

Una de les màximes conquestes del període republicà anterior a la Guerra Civil era el fet d'haver il·lusionat el poble amb la idea que l'educació podia canviar les relacions socials. La famosa frase del català Marcel·lí Domingo, ministre d'Instrucció Pública i Belles Arts del primer Govern republicà, que *el mestre és el primer ciutadà de la República*, havia quallat en l'ideari popular; així doncs, molta gent estava plenament convençuda que l'educació podia tenir un paper essencial en el canvi social.

En la realitat, però, sobretot a causa dels entrebancs de tot tipus que frenaren els canvis que havien projectat els governants preconstitucionals i del primer bienni *azaïista*, les propostes republicanes es quedaren a mig camí. Heus aquí alguns d'aquests condicionants:

— La resistència del que es coneixia com a poders fàctics: Església, Exèrcit, poder econòmic.

— La situació internacional derivada del crac de la Borsa de Nova York del 1929.

— El creixement dels partits totalitaris.

— El llast de l'estructura socioeconòmica era massa difícil de superar, si més no, a curt o mitjà termini.

— Tampoc podem oblidar els errors dels governants republicans que no sabien controlar els grups radicals d'ambdós signes, que els van impedir portar a terme la seva política de caràcter reformista.

En realitat, els homes de la República, d'acord amb el que s'havia aconseguit en els estats capitalistes d'avantguarda, no pretenien altra cosa que assegurar l'escola-

rització primària, portada a terme per uns mestres més preparats, augmentar els percentatges d'ensenyament mitjà i superior, millorar els continguts d'aquests sectors, incorporar la dona, de moment, a l'ensenyament secundari, i no massa coses més.

Atès que aquesta política només era possible d'endegar a les zones urbanes, almenys aleshores, i tenint en compte que la població activa era fonamentalment agrària, especialment en el conjunt de l'Estat, els canvis d'una certa entitat no eren previsible a mitjà o llarg terminis.

Si a tot això, hi afegim que, del desembre de 1933 al febrer de 1936, les dretes en el poder al Govern de Madrid limitaren d'una manera especial les conquestes escolars dels primers temps republicans, hem d'arribar a la conclusió que el període 1931-1936 fou una època, en els seus millors moments, renovadora i no pas, ni molt menys, revolucionària, com propugnaven i anhelaven diferents sectors en uns moments durs de lluita social, cultural i ideològica, principalment en l'àmbit europeu. La situació queda molt ben reflectida en aquest paràgraf que fa referència al món de l'ensenyament:

Són conegudes les causes que impediren una acció revolucionària en matèria d'ensenyament. Les congregacions religioses exerciren una forta pressió sobre la República, amb la xarxa d'interessos creats, que la República va respectar, portada per un reformisme liberal, que no harmonitzava gaire amb l'esperit revolucionari de les masses proletàries.¹

1.2. El marc estatal durant la Guerra Civil

En primer lloc cal parlar dels problemes d'interinitat del Govern, si més no en l'àmbit geogràfic, forçat ja, des dels primers temps, pel setge de Madrid, la qual cosa obligà al trasllat del Govern republicà a València, amb alguns intervals a Barcelona.

L'altre era el problema de la manca de professorat, especialment en el cas de l'ensenyament mitjà i superior. El nombre de professors disminuï considerablement per diverses causes:

— Molts professors van ser expedientats perquè s'havien manifestat, en més d'una ocasió, contraris a la República.

— D'altres, en la mateixa línia, varen escollir el camí de l'exili o passaren a la *zona nacional*.

1. Cf. Antoni M. SBERT (conseller de Cultura de la Generalitat), «Organització de l'obra cultural», *Nova Ibèria: Comissariat de Propaganda de la Generalitat de Catalunya*, núm. 3-4 (1937).

— Finalment alguns es van trobar, des d'un primer moment, a la zona rebel, i s'hi van quedar.²

Hem de recordar que malgrat la situació bèl·lica, el Govern legítim va fer molts esforços per tal que l'ensenyament, en tots els graus o formes alternatives de cultura, funcionés en les zones dependents del Govern, al marge que es van crear nous organismes. Recordem:

— Un decret de principis de febrer del 1937 que establia les *Milicias de la Cultura*, dirigides pel Cos de Mestres i Instructors per a lluitar contra l'analfabetisme dels combatents.

— Un altre que fixava l'aprofitament dels locals dels instituts de segon ensenyament durant el període de vacances per a fer cursets de cultura general per al poble.

— Finalment un tercer, segons el qual s'establien brigades volants per a lluitar contra l'analfabetisme a la rereguarda, que es va concebre com a *Campaña Nacional contra el Analfabetismo*, etc.

Precisament tot el contrari de la *zona nacional*, en la qual els governants van deixar aquesta qüestió, en general, per a quan s'acabés la guerra. L'interès per la cultura al territori dominat pels facciosos era una qüestió de segon ordre, com mostra el següent paràgraf:

[...] también hubo restricciones, como el cierre de 55 Institutos nacionales y elementales en septiembre de 1937, aduciendo como razones, entre otras, «la conveniencia de aligerar las cargas del Tesoro Público, obligado a atender primordialmente las necesidades de la guerra».³

També són molt interessants algunes propostes i realitzacions que es van dur a terme al País Valencià, i sobretot el clima cultural que es va viure durant aquests anys a la capital del Túria, centre de moltes trobades d'intel·lectuals compromesos.

1.3. Projecte educatiu i realitzacions pràctiques públiques i privades a Catalunya. *El període 1931-1936*

No podem oblidar que el nou Govern de la República tenia un cert interès envers la problemàtica educativa de Catalunya, como ho mostra el fet que la primera nor-

2. Pel que fa a la disminució del nombre de professors universitaris a partir del juliol de 1936, podeu consultar Claudio LOZANO SEIJAS, *La educación republicana 1931-1939*, Universitat de Barcelona, 1980, p. 292-293, notes 73 i 74.

3. Cf. Juan Manuel FERNÁNDEZ SORIA, *Educación y cultura en la Guerra Civil (España 1936-1939)*, València, NAU Llibres, 1984, p. 191. L'autor es basa en l'Ordre de 14 de setembre de 1937 (BOE, 15 setembre) i Ordre de 7 d'octubre de 1937 (BOE, 9 octubre).

mativa important que va aprovar, al cap de quinze dies de la proclamació republicana, fos el decret de bilingüisme a l'escola primària, per la qual cosa el català se situava al Principat, teòricament, en aquest grau, en igualtat de condicions al castellà.

Altrament, malgrat que Macià es va veure obligat a fer marxa enrere en la seva proclamació de l'Estat català sota el règim d'una República catalana, els nous governants de Madrid, d'acord amb el que s'havia aprovat al Pacte de Sant Sebastià (30 d'agost de 1930), que preveia la cessió d'un Estatut d'autonomia al Principat, decidiren tirar endavant la dita cessió.

Les coses, però, no rutllaren com molts esperaven. L'Estatut aprovat el 2 d'agost del mateix 1931 concedia facultats plenes a la Generalitat en el camp de l'educació i fixava que el català havia de ser la llengua oficial en el terme de la Catalunya estricta. A l'hora de la veritat, quan l'Estatut fou aprovat definitivament per les Corts espanyoles al setembre de 1932, va ser retallat en alguns aspectes, molt especialment en aquests dos punts.

No insistirem en els canvis que tenen lloc a Catalunya en el camp de l'educació en aquests anys perquè hi ha una magnífica bibliografia respecte a això. Ateses les característiques d'aquest treball dedicat a l'estudi d'un institut obrer, em limitaré a recordar el paper de determinats grups vinculats al moviment obrer durant el període 1931-1936.

Pel que fa a aquesta qüestió, convé recordar els mestres relacionats amb el moviment Freinet, especialment el grup Batec de les terres de ponent,⁴ i les revistes impulsades directament o indirectament pels grups socialistes de diferents tendències, sobretot a partir del 6 d'octubre de 1934.

1.4. *L'impacte de la Guerra Civil a Catalunya: canvis que, arran de la nova situació, es produeixen a Catalunya*

Cal tenir en compte el paper de les organitzacions obreres en la defensa de la República pel que fa al fracàs, concretament a Barcelona i per extensió a tot Catalunya, de l'intent de cop d'estat militar. La persecució, als primers temps, de les forces con-

4. Hi ha una bibliografia força extensa sobre els grups vinculats al moviment Freinet, especialment sobre la figura d'Herminio Almendros, grups amb molta més influència en el període de la guerra. Sobre l'esmentada figura podeu veure Carme BLAT i Empar DOMÈNECH, *Herminio Almendros: L'inspector que renovà l'educació*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat i Ajuntament de Barcelona, 2004, 96 p. Altrament, si més no, perquè dibuixa la trajectòria política i humana d'aquest col·lectiu, us invitem a consultar Cèlia CAÑELLAS i Rosa TORAN, *Dolors Piera: Mestra, política i exiliada*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat i Ajuntament de Barcelona, Institut d'Educació, 2003, 211 p.

trarevolucionàries, molt particularment l'Església, comportà la desaparició de l'ensenyament confessional, que continuava existint emparat sota diverses fórmules.

Malgrat el desgavell inicial, la nova situació sociopolítica posà sobre la taula el problema de la manca d'escoles derivat de l'abandonament dels col·legis religiosos, problemàtica que es començaria a manifestar el mes de setembre, a l'inici del curs escolar 1936-1937. No hi havia, doncs, temps per perdre; recordem que ens trobàvem ja a finals de juliol i que els primers dies de la revolta del 19 de juliol foren molt traumàtics.

En un altre ordre de coses, aprofitant el buit de poder que es produeix a Catalunya arran de la nova situació creada pel cop d'estat militar, enmig d'una Espanya dividida en el terreny militar, les esmentades organitzacions obreres conjuntament amb els sectors més radicals de la situació anterior, als qual ens referíem no fa gaire, decidiren crear el CENU, que, a més de donar sortida a una situació emergent, aprovava un nou pla d'estudis que representava un gir copernicà amb relació a l'estructura educativa del període 1931-1936.⁵

S'observen, també, canvis fonamentals en el món de la cultura vinculada directament a la situació de guerra a través de la creació, el 1937, dels Serveis de Biblioteques del Front (17 de febrer) i els Serveis de Cultura al Front (13 de setembre), i de l'aprofundiment de l'Institut d'Acció Social i Universitària; altrament, val la pena esmentar els projectes per eliminar l'analfabetisme. Recordarem la proposta d'Eladi Homs, que, com moltes altres coses, no va tenir temps per a poder materialitzar-se.

2. Els instituts obrers de Segon Ensenyament

2.1. Consideracions generals

Possiblement l'Institut Obrer de Segon Ensenyament, un batxillerat abreujat per a obrers, al costat de les Milícies de la Cultura, és una de les obres culturals més importants iniciades pel Govern de la Segona República i va ser l'experiència extraordinària que va marcar una joventut il·lusionada, una generació perduda que estudiava a les aules per obtenir una autèntica democràcia en la pau i que avui és part de la nostra història...⁶

5. Tot i que ens falten més estudis de caràcter local per avaluar l'obra i les contradiccions del CENU, podeu veure Enriqueta FONTQUERNI i Mariona RIBAITA, *L'ensenyament a Catalunya durant la Guerra Civil: EL CENU*, Barcelona, Barcanova Educació, 1982, 221 p.

6. Cf. Cristina ESCRIVÀ i MOSCARDÓ, *L'Institut Obrer de Sabadell: Records de Lluís Viaplana Arimany: «El meu abans i després de ser alumne de l'Institut Obrer de Sabadell»*, opuscle no editat.

Aquesta experiència començava la seva singladura amb el Decret de 21 de novembre de 1936, signat a Barcelona per Manuel Azaña d'acord amb el Consell de Ministres i a proposta del ministre d'Instrucció Pública i Belles Arts Jesús Hernández Tomás.⁷ Aquest decret constava d'un preàmbul, dotze articles i un article transitori.

L'esmentat preàmbul justificava la creació d'una nova modalitat d'institut de segon ensenyament, en el qual l'accés dels alumnes «[...] a los estudios superiores sea, en lo posible, independiente de toda consideración de tipo económico».

Aquest decret fixa en l'article 11:

Artículo 1. Se crea un bachillerato abreviado para los trabajadores cuya edad esté comprendida entre los quince y los treinta y cinco años. Estos estudios se irán poniendo en práctica progresivamente en aquellos lugares del territorio leal a la República designados por el Gobierno.

En els altres articles es precisen diverses premisses per tal de poder tirar endavant el projecte com més aviat millor. Els alumnes havien de ser reclutats entre els que havien proposat les organitzacions sindicals i juvenils que actuaven contra el feixisme, alumnes que s'havien de sotmetre a una prova eliminatòria d'aptitud i de cultura general que durant el primer semestre caldria ratificar. Els aspirants de positiu talent, però amb formació insuficient, s'havien de sotmetre a un curs especial per tal que adquirissin el nivell recomanable.

Els professors els nomenava directament el Ministeri i es preveia la representació dels estudiants en els organismes rectors del centre. Al final dels estudis, els alumnes obtindrien el corresponent títol de batxiller sense haver de satisfer cap taxa. Altrament la matrícula i el material d'ensenyament necessari serien gratuïts, com també les despeses de manutenció, al marge que els alumnes havien de rebre una indemnització complementària.

Hi havia, també, una sèrie d'articles del decret que feien referència a la duració dels estudis i al pla d'ensenyament que, segons es manifestava a l'article 7, es fixaria oportunament. Finalment l'article transitori anunciava que mentre durés la guerra l'edat d'inscripció se situaria entre els quinze i els divuit anys.⁸

7. Tot i que al novembre de 1936 la influència comunista no era tan decisiva com ho seria més endavant, el ministre d'Instrucció Pública pertanyia a aquest partit; hem de creure, doncs, que els instituts obrers són fills, en certa manera, del PCE.

8. Cf. *Gaceta de la República*, núm. 328 (23 novembre 1936), p. 769. La *Gaceta* del 8 de novembre va ser l'última que es denominaria *Gaceta de Madrid*, ja que aquest nom no tenia sentit perquè el Govern de la República s'havia traslladat a València.

Heus aquí el pla d'estudis, al qual fèiem referència, establert abans del començament de l'Institut de València, el primer que es va crear.

TAULA I

<i>Assignatures</i>	<i>Primer semestre Hores setmanals</i>	<i>Segon semestre Hores setmanals</i>	<i>Tercer semestre Hores setmanals</i>	<i>Quart semestre Hores setmanals</i>
Lleng. i lit. esp.	6	6	3	3
Francès	6	6	3	Lectura
Ciències naturals	3	6	3	3
Ciències fisicoq.	0	3	6	3
Matemàtiques	6	6	6	3
Geografia	3	3	0	0
Història	0	3	3	3
Economia	0	0	3	3
Dibuix	6	0	0	0
Anglès	0	0	6	3
Especialitats	0	0	0	9
<i>Total hores setm.</i>	30	33	33	30 ⁹

Tot i que no hi figura com a matèria curricular, es donava molta importància a la gimnàstica.

La propaganda que es va fer a les distintes poblacions on s'havien d'establir instituts obrers es basava en la idea que expressa la frase següent, com han manifestat diversos alumnes: «La inteligencia y no el dinero forma la cultura.»

2.2. Els predecessors a l'Institut Obrer de Barcelona. Els instituts de València i Sabadell

Exactament tres dies després d'aprovar-se el Decret de constitució dels instituts obrers es creava l'Institut Obrer de València (*Gaceta* (4 desembre)). Aquest de-

9. Dades extretes d'un tríptic publicat per l'Ajuntament de Sabadell que anunciava la creació i endegament de l'Institut Obrer d'aquesta ciutat.

cret preveia que els cursos començarien el dia 1 de gener de 1937, però, a l'hora de la veritat, no van començar fins a l'1 de febrer, dia en què es va inaugurar aquest institut obrer sota la presidència del ministre d'Instrucció Pública, Jesús Hernández.

El nombre d'alumnes de la primera promoció va ser de cent quaranta-tres, tretze dels quals eren noies. La totalitat de l'alumnat, al llarg dels dos anys que va durar l'experiència valenciana, va ser de tres-cents cinquanta-sis. No val la pena parlar de l'Institut Obrer de València perquè és el que ha generat més informació gràcies a l'Asociación Cultural Instituto Obrero de Valencia i sobretot a la seva coordinadora Cristina Escrivà i Moscardó, filla i neboda de dos exalumnes de l'institut valencià.

Al cap de dos dies d'inaugurat l'Institut Obrer de València, l'alcalde de Sabadell, Josep Moix Regàs, es dirigia al ministre d'Instrucció Pública per sol·licitar-li l'establiment a la capital vallesana d'un institut obrer, i s'iniciaren aleshores els tràmits per obtenir un institut de batxillerat.¹⁰ Cal recordar que durant el període 1931-1936 no es va crear a Sabadell cap institut, ni tan sols elemental, on es poguessin estudiar els quatre primers cursos.

Al cap d'uns trenta-cinc dies després de la petició del batlle sabadellenc, l'Ordre ministerial de 10 de març de 1937 exposava:

Para dar cumplimiento del Decreto de 21 de noviembre de 1936 que establece el Bachillerato abreviado para obreros.

Este Ministerio ha acordado:

Primero. Crear, con arreglo al artículo primero de dicha disposición, un Instituto Obrero de Segunda enseñanza en Sabadell (Barcelona).

Este Instituto se instalará de momento en la Escuela Textil de aquella población, funcionando la Residencia de alumnos en el Castillo de «Can Feu».

Segundo. El referido Instituto comenzará a funcionar el día primer de junio próximo, [...] a fin que los propuestos sean sometidos a las pruebas de admisión que en referido Decreto se indican y que estableció para el Instituto Obrero de Valencia la Orden de 24 de noviembre de 1936, la que será de aplicación en todas sus partes, al Instituto de Sabadell, en el que podrán admitirse hasta cien alumnos.

Valencia 10 de marzo de 1937.¹¹

10. Cf. *Arxiu Històric de Sabadell: Fons Municipals: Cultura: Expedients Generals, exp. 50/1937 (AMH 1916/3)*. Extret de Cristina ESCRIVÀ MOSCARDÓ, *L'Institut Obrer de Sabadell...* Josep Moix era dirigent del PSUC i de la UGT i el 1938 fou nomenat ministre de Treball.

11. Cf. *Gaceta de la República*, núm. 73 (14 març 1937), p. 202.

Un centenar d'aspirants es van presentar a les proves d'ingrés de la convocatòria, examen que fou superat per setanta-quatre joves. A la segona convocatòria, que va coincidir amb la tercera de València, s'hi presentaren vuitanta aspirants per ocupar les vint-i-cinc places existents.

Tot i que en la *Gaceta* de creació se cita Can Feu com a residència i internat per als alumnes que ho demanessin, aquesta es va establir a l'edifici del convent de les Siervas de María del carrer Montserrat, on també vivien alguns professors amb les seves famílies.¹² Les classes, com indicava la citada ordre, tenien lloc a l'Escola Industrial de Sabadell, actual seu de la Caixa Sabadell, un bonic edifici modernista inaugurat el 1910.

2.3. L'establiment de l'Institut Obrer de Barcelona

MINISTERIO DE INSTRUCCIÓN PÚBLICA Y BELLAS ARTES

Órdenes

De acuerdo con el Decreto de 21 de noviembre de 1936 que establece el Bachillerato abreviado para obreros

Este ministerio dispone lo siguiente:

Primero. Se crean dos nuevos Institutos para Obreros, uno en Madrid y otro en Barcelona [...].

Segundo. Los mencionados centros comenzarán su actuación el día primero de Julio próximo [...].

Tercero. El cupo máximo de alumnos que podrán ingresar en la primera convocatoria en cada uno de los Institutos Obreros de Madrid y Barcelona será de doscientos.

Cuarto. Los Profesores de estos Institutos serán libremente designados por el Ministerio de Instrucción Pública entre el Profesorado oficial de Segunda Enseñanza o persona de reconocida competencia en la materia de que se trata.

Quinto. Se considerarán de aplicación para los Institutos obreros que ahora se crean, las disposiciones que regulan los de Valencia y Sabadell.

Lo digo a V.E. para su conocimiento y demás efectos. Valencia 11 de mayo de 1937.¹³

L'endegament del nou institut no va anar a la velocitat que preveia el Decret de constitució; potser la situació política de Catalunya tampoc hi ajudava. Quan, en teoria, l'institut ja havia de funcionar, tot just es creava la comissió que l'ha-

12. Cf. Cristina ESCRIVÀ i MOSCARDÓ, *L'Institut Obrer de Sabadell...*

13. Cf. *Gaceta de la República*, núm. 139 (19 maig 1937), p. 778.

via de tirar endavant. Segons una Ordre de 3 de juliol de 1937, per tal de fer efectiva la inauguració d'aquest centre, es va establir una comissió formada per:

Un representante del ministerio que la presidirá; un representante de la Consejería de Cultura de la Generalidad; el Consejero de Cultura del Ayuntamiento de Barcelona; un representante de la Federación Local de Sindicatos de la UGT; un representante de la Federación Local de Sindicatos de la CNT; otro de las Juventudes Socialistas Unificadas y otro de las Juventudes Libertarias de la capital.¹⁴

L'Institut Obrer de Barcelona estava situat a l'actual edifici del Col·legi Sant Ignasi dels jesuïtes, al districte de Sarrrià-Sant Gervasi de la nostra ciutat. Segons diu Joan Robert, les classes i dependències de l'Institut Obrer estaven emplaçades als dos pisos de dalt i a la planta baixa hi havia un Grup Escolar.

Per instal·lar adequadament aquests dos centres, especialment l'Institut Obrer, es varen haver de fer algunes reformes, circumstància que com ja veurem més endavant fou confirmada pels mateixos jesuïtes quan tornaren a l'edifici el 1939.¹⁵

Segons la *Gaceta de la República* del 26 de gener de 1938, el nombre d'alumnes de la primera promoció de l'Institut Obrer de Barcelona era de cent cinquanta-sis, dels quals trenta eren noies, prop del 20 %, percentatge superior al dels instituts de València i Sabadell; els noms d'aquests alumnes figuren un per un en la dita *Gaceta*.

A Joan Robert, però, li fa la impressió que hi falten alguns alumnes; tot i això, ens hem de creure la versió oficial fins que no tinguem dades més creïbles.¹⁶ Les versions de diferents estudiants amb relació al nombre d'aspirants que es van presentar a aquesta primera convocatòria oscil·la entre mil i dos mil. Més aviat hem de creure que devien ser al voltant d'un miler.

A la pàgina següent us oferim una taula confeïda per Juan Manuel Fernández Soria sobre el nombre d'alumnes que varen ser admesos als quatre instituts obrers que es varen establir en el conjunt de les terres sota dependència del Govern lleial a la República.

Com afirmen alguns testimonis, les instal·lacions, concretament alguns serveis, no estaven acabades del tot.

14. Cf. *Gaceta de la República*, núm. 186 (5 juliol 1937). Aquesta Ordre rectificava un error de còpia d'una Ordre de 26 juny, *Gaceta* (3 juliol).

15. Consulteu la nota 56.

16. Aquesta llista ens l'ha ofert la Mariona Ribalta, a qui suposo que l'havia lliurat l'Eduard Vivancos.

TAULA II

Nombre d'alumnes en les diverses convocatòries dels diferents instituts obrers

<i>Convocatòries</i>	<i>València</i>	<i>Sabadell</i>	<i>Barcelona</i>	<i>Madrid</i>	<i>Total</i>
Primera	143	70	160	70	443
Segona	139	50	100	–	289
Tercera	74	–	–	–	74
Quarta	–	–	–	–	–
<i>Total</i>	356	120	260	70	806 ¹⁷

NOTA: El mateix autor havia confeïgit, uns quants anys abans, una altra taula, amb un total de mil tres-cents cinquanta alumnes, en què manifestava, però, que el nombre li semblava excessiu.¹⁸ Aquesta segona taula que reproduïm sembla més propera a la realitat.

Barcelona tiene también su Instituto Obrero funcionando en un espléndido local emplazado en el mejor sitio de Sarriá. Las dificultades del momento han impedido ultimar la construcción de algunos de sus servicios. A pesar de ello, el Instituto de Sarriá trabaja normalmente con 160 alumnos, superando algún inconveniente de instalación.¹⁹

Segons sembla, quan va començar el grup de la segona convocatòria s'hi van fer algunes obres. Així ho explica l'Adoració Sànchez:

Baixant les escales cap al menjador, la Marta s'apropa a l'Anna [...] Aviat no en tindràs de problemes pel transport. He preguntat al Sr. Gili i m'ha dit que les noves habitacions de l'internat estaran disponibles la setmana pròxima i et quedaràs d'immediat.

El primer mes havia estat molt dur per als nousvinguts. Ara, ja instal·lats interns, el temps per dedicar a l'estudi s'havia triplicat. Eren a l'antic col·legi dels Jesuïtes de Sarriá, introduïda confortabilitat pel Ministeri, dutxes, lavabos, mosaic. Tots vivien a la mateixa planta transformada, alumnes, professors, alguns d'aquests amb tota la seva família i en Milego amb la dona.²⁰

17. Cf. Juan Manuel FERNÁNDEZ SORIA, *El Instituto para obreros de Valencia*, València, Generalitat Valenciana, Conselleria de Cultura, Educació i Ciència, 1987, p. 56-57, notes 74-77.

18. Cf. Juan Manuel FERNÁNDEZ SORIA, *Educación y cultura en la Guerra Civil...*, p. 34 i nota 73, p. 46.

19. Enrique RIOJA LO-BIANCO, *Boletín de INFORMACIÓN CULTURAL del Ministerio de Instrucción Pública y Sanidad del 15 de febrero de 1938*. (Reproduït a *BIO: Boletín del Instituto Obrero de Valencia*, 2a època, núm. 2 (desembre 1993 - gener 1994), p. 15.)

20. Citat a Adoració SÀNCHEZ, ALBADA: *Un castell de somnis a la Barcelona de 1938*.

Amb relació al començament de curs a l'Institut Obrer barceloní, l'alumne Eduard Vivancos va escriure no fa massa anys:

A Barcelona, l'Institut Obrer es va inaugurar el dia 20 de desembre de 1937. Dos-cents homes i dones, sobre més de mil candidats, entre les edats de 15 i 35 anys, van ser els primers estudiants. Per arribar a ésser escollits van tenir que passar quatre proves de selecció i un rigorós examen mèdic [...]. Va ser una magnífica experiència no igualada fins avui. El professorat estava força satisfet del progrés dels estudis i de la voluntat posada per als alumnes. Les previsions més optimistes van ser àmpliament superades.

Al cap de sis mesos d'haver començat, el primer curs va finalitzar. Però dels dos-cents alumnes inicials només una minoria hi van arribar. No és que els altres haguessin fracassat, sinó que fou degut a les circumstàncies adverses de la guerra. Quan a principis del mes d'abril de 1938, la situació militar esdevingué crítica per les forces republicanes, i les forces franquistes començaven a envair Catalunya, un bon grapat d'alumnes van decidir allistar-se voluntàriament a l'exèrcit i combatre l'enemic al front [...]. La major part dels que es van quedar a l'Institut van ser les noies, els més joves i els ineptes per al servei militar. Amb un nombre reduït, l'Institut va continuar la seva labor cultural...²¹

2.3.1. El pla d'estudis de batxillerat durant la República

La República, en el poc temps de què va disposar, va crear diversos instituts, amb la qual cosa va créixer el percentatge d'ensenyament públic en un sector totalment abandonat per l'Estat. Per primera vegada, les noies, en un percentatge a tenir en compte, s'incorporaven a aquest grau de l'ensenyament i es produïren canvis en la formació del professorat amb la idea d'iniciar-los en la pedagogia i didàctica, aspecte negligit fins aleshores. La falta de temps, però, va impedir que es fes una reforma en profunditat.

Pel que fa al pla d'estudis del batxillerat, la política de l'Estat no fou massa reeixida. Hi varen concórrer diversos factors. D'entrada es va restablir el Pla Romano-nes de 1903, al qual se li feren alguns retocs, i per una sèrie de circumstàncies no es va canviar aquest pla fins a l'agost de 1934, durant el bienni radical cedista. La prestigiosa *Revista de Pedagogia* deia el següent sobre aquest pla, conegut com a Pla Villalobos, el nom del ministre de torn.²²

21. Cf. Eduard VIVANCOS, «Institut Obrer de Barcelona», *Revista FLAMA* (Toronto), any 15, núm. 5 (setembre-octubre 1995). En un correu electrònic d'Eduard Vivancos a Mariona Ribalta del 24 de gener de 2005 parla, també, de la inauguració del curs de l'Institut Obrer de Barcelona.

22. Sobre aquesta problemàtica, podeu consultar Claudio LOZANO SEIJAS, *La educación republicana...*, p. 126-134; Jordi MONÉS I PUJOL-BUSQUETS, «Quatre pinzellades sobre el batxillerat durant la 2a. República espanyola. El cas català», *Educació i Història: Revista d'Història de l'Educació*, núm. 2 (1995), p. 63-74.

[...] Así como en España hay una tradición pedagógica primaria y hasta de una pedagogía universitaria no existen entre nosotros, [...] más que indicios o comienzos de una pedagogía secundaria [...] ¿El bachillerato ha de ser uno o múltiple, clásico o moderno, humanista o realista? La segunda enseñanza ¿ha de abarcar la enseñanza media o técnica o ha de ser ésta independiente? ¿Tiene aquella carácter sustantivo o no es más que una continuación de la primaria y una preparación de la universitaria?

Desde el punto de vista pedagógico, el plan de estudios supone, por su carácter cíclico y graduado, un progreso considerable sobre los planes anteriores. El problema estaba si el plan debía ser rígido, uniforme o múltiple y electivo. La reforma se ha decidido por lo primero...²³

La reforma Villalobos, doncs, es quedava a mig camí i no donava respostes als projectes reformistes. El pla d'estudis de l'Institut Obrer havia de partir de la base del Pla de batxillerat vigent aleshores, amb alguna innovació, com és ara la supressió del llatí i poca cosa més. La novetat dels instituts obrers no pretenia representar pas un canvi pedagògic, almenys des de l'angle legal, sinó que es basava de forma especial en els destinataris del pla, és a dir obrers i obreres, i en la durada dels estudis, que en comptes de set anys es podien fer en dos, fet que explica l'edat mínima de quinze anys per a optar a l'ingrés.

Una qüestió a tenir en compte és l'oblit total de la llengua i la cultura catalanes i del context sociohistòric del país. Igual que passava a tots els instituts de Catalunya i als països amb llengua pròpia. Aquest fet era totalment ignorat i marginal, exceptuant els casos dels Instituts Escola de Catalunya.²⁴ La FNEC (Federació Nacional d'Estudiants de Catalunya) es va dirigir el 1934 al Consell Regional de Segon Ensenyament perquè en el nou pla es tingués en compte el català i s'establissin càtedres de Literatura Catalana i Història de Catalunya. Aquesta petició no va tenir cap resposta.²⁵

Resulta, en certa manera, sorprenent, que el mateix dia que s'establiren els instituts obrers s'aprovés un Decret de creació d'un nou institut al Grao de València, del qual reproduïm els paràgrafs que fan referència explícita a aquesta qüestió:

La gran cantidad de población de la zona marítima de Valencia y el deseo de incorporar a los centros de Enseñanza del Estado el mayor número posible de hijos de trabajadores, al mismo tiempo que se da satisfacción a las aspira-

23. Cf. «Tema del mes», *Revista de Pedagogía* (1934), p. 422-423.

24. L'Institut Escola de València, en aquest sentit, era igual que el de Madrid, Bilbao o Màlaga. Vegeu León ESTEBAN MATEO i Alejandro MAYORDOMO PÉREZ, *El Instituto Escuela de Madrid (1932-1939): Una experiencia de renovación pedagógica*, València, Universitat de València, 1984, 85 p.

25. Cf. *Butlletí dels Mestres* (1934), p. 190.

ciones regionales, aconsejan la creación de nuevos establecimientos docentes en los que se preste debida atención al estudio de la lengua vernácula [...].

Artículo segundo. Se crea en este Instituto una cátedra de Lengua y Literatura valenciana que formará parte integrante del plan de estudios en la forma que se establezca por este Ministerio.²⁶

Respecte a la realitat de l'Institut Obrer de Barcelona en aquesta qüestió, ens la confirma Joan Robert:

El català es podia utilitzar als passadissos, però la llengua vehicular a tots els efectes era el castellà.²⁷

És possible, però, que Samuel Gili fes alguna referència a la literatura catalana en algun moment. Ens ho fa pensar l'Adoració Sànchez i el fragment que reproduïxo a continuació d'Ismael Latorre, exalumne de l'Institut Obrer de València,

Nosaltres a València tinguérem la sort de tenir mestres molt bons i de prestigi, com Samuel Gili que recorde que recitava poemes de Bécquer en català, gallec, castellà, francès, etc, etcètera.²⁸

2.3.2. El professorat

Probablement la gran novetat en l'obra dels instituts obrers va ser el professorat; hom devia creure que a través d'aquest professorat es podia emular l'obra més estimada pels governants republicans en el grau mitjà, la creació de diversos instituts escola, seguint la idea i la trajectòria de l'Instituto Escuela de Madrid creat l'any 1918.

Resulta, si més no, simptomàtic que els quatre instituts obrers que es van establir ho van fer en les poblacions de la zona lleial a la República, que tenien ja instituts escola.²⁹

26. Cf. Decret de 21 de novembre de 1936, *Gaceta*, núm. 328 (23 novembre), p. 769.

27. Extret de la conversa amb Joan Robert (26 de gener de 2006).

28. Cf. Àngel VELASCO ALGINET, «Ismael Latorre», *Coordinació*, núm. 97 (hivern 2005 - primavera 2006), tercera època, any XX, L'Ullal 18. (Suposem que el senyor Latorre volia dir simplement que recitava poemes en català, gallec, etc.)

29. L'Institut Escola Manuel Bartolomé Cossío de Sabadell, creat per l'Ajuntament de Sabadell al començament de la guerra, institució poc coneguda, va començar un xic abans que l'Institut Obrer d'aquesta ciutat. Sobre aquest Institut Escola, podeu consultar S. DOMÈNECH I DOMÈNECH, *L'Institut-Escola de la Generalitat i el doctor Josep Estalella*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1998, p. 352-358; Lluís CASALS, «L'Institut Escola M. B. Cossío. Un testimoni», a Josep Maria BERNAUL I BERENGUER *et al.*, *La República i la Guerra Civil a Sabadell 1931-1939*, Sabadell, Ajuntament de Sabadell, 1986, p. 171-173; Joan ARGEMÍ FELIU, «L'Institut Escola de Sabadell», *Avui* (1 abril 1980); Assumpció COSTA, Maria DOMINGO i Assumpció SALAS, «L'Institut Escola Bartolomé Cossío 1936-1939», *Arraona* (primavera 1994), revista de l'Arxiu Municipal de Sabadell.

TAULA III
Professorat i disciplines de l'Institut Obrer de Barcelona

<i>Disciplina</i>	<i>Professors</i>
Geografia i història	Sr. Mariano de la Cámara
Francès	Sr. Tabuena (secretari de l'Institut) Sr. Medina
Matemàtiques	Sr. Romualdo Sancho Granados
Dibuix	Sra. Piqueras
Física i química	Sr. Julio López Rendueles
Ciències naturals	Sr. Enrique Rioja Lobianco
Llengua i literatura	Sr. Alfredo Milego Díaz
Educació física	Sr. Enric Granados ³⁰

De les informacions que hem pogut recollir, igual que en el cas dels altres instituts obrers, sobretot del de València, es tractava d'un professorat molt qualificat, procedent, generalment, de l'escalafó oficial de l'ensenyament secundari clàssic, i fins i tot és possible que, en algun cas, de la universitat. El cas de Barcelona també era força significatiu, com podreu comprovar.

Enrique Rioja Lo-Bianco³¹ era membre del Consejo Nacional de Cultura que va substituir el Consejo de Instrucción Pública; aquest nou organisme estava considerat com el Senat intel·lectual de la República. Rioja va formar part d'aquest consell, abans i després de la Guerra Civil; també era un integrant del Consell Executiu que inspeccionava, en certa manera, els diversos instituts de segon ensenyament

30. Aquesta llista està feta a partir de les vivències dels alumnes, tot i que és possible que hi hagués hagut algun altre professor. En aquest sentit, l'alumne de l'Institut de Sabadell Lluís Viaplana diu que el primer comissari director del seu institut, José Bote, també va donar classes a Barcelona. Altrament, als darrers temps, alguns professors es van incorporar a files i es va haver de contractar nou professorat.

31. Enrique RIOJA LO-BIANCO (Santander, 1895 - Mèxic, 1963). Fill de José Rioja, catedràtic de la Universitat Central. Abans d'integrar-se als instituts obrers de València i Barcelona, havia estat cap de la Secció de Malacologia (mol·luscs) i animals inferiors del Museo Nacional de Ciencias Naturales, catedràtic i director de l'Instituto San Isidro de Madrid. Exiliat a la capital mexicana, fou professor de biologia de la UNAM (Universidad Nacional de México) i de l'Escuela Nacional de Ciencias Biológicas de l'IPN. La seva bibliografia és molt extensa, especialment en el seu exili mexicà. Va tenir una important participació en un dels volums de la prestigiosa Enciclopedia Gallach: *Historia Natural: Vida de los animales, de las plantas y de la tierra. Tomo II: Zoología (Invertebrados)*, Barcelona, 1936, 518 p.

que funcionaven a Catalunya. Alfredo Milego Díaz va pertànyer al Consejo Nacional de Cultura durant l'època de la guerra.

Marià de la Càmara i Cumella i Joan Ras i Claravalls eren membres del Consell Regional de Segon Ensenyament, filial del Consejo Nacional de Cultura.³² Quant a Marià de la Càmara, sabem que es va exiliar a la Unió Soviètica i va participar en la defensa de Leningrad, avui Sant Petersburg, durant el setge de 1941-1944.

Samuel Gili i Gaya³³ i Joan Ras i Claravalls, aquest darrer procedent de l'Institut de Tarragona, havien estat professors de l'Instituto Escuela de Madrid. Altrament Joan Ras s'integrà a l'Institut Escola del Parc des de la seva fundació, però a causa d'interessos del Govern central, i de desavinences personals i ideològiques amb Josep Estalella, Joan Ras fou durant un quant temps director de l'Institut Escola Àusias March, un dels altres dos que s'establiren a Barcelona,³⁴ els quals no tenien el mateix estatus que l'Institut Escola del Parc.³⁵ Marià de la Càmara va ser professor del tercer Institut Escola de Barcelona, Pi i Margall.³⁶

Assenyalarem, a més, que Enrique Rioja, Samuel Gili i Marià de la Càmara participaren en els cursos sistemàtics organitzats pel Seminari de Pedagogia de la Universitat de Barcelona, creat per Joaquim Xirau, el 1930, on prengueren part les grans figures de la pedagogia catalana, espanyola i europea de l'època.

Pel que fa referència al director de Centre, totes les dades coincideixen que primerament es nomenà Enrique Rioja, però no devia trigar massa temps a fer-se càrrec de la direcció Julio López Rendueles, que tenia un bon currículum professional, però que comptava, de ben segur, amb el suport dels organismes governa-

32. Aquest consell, creat poc abans de les eleccions del novembre de 1933 i restablert el 1936 mesos abans de començar la guerra, no va tenir pràcticament temps d'actuar; per a alguns, cal precisar-ho, estava pensat per a controlar l'obra de la Generalitat.

33. Al marge del que indiquem en el text, heus aquí algunes dades per fer-nos una idea de la trajectòria professional de Samuel Gili i Gaya (Lleida, 1892 - Madrid, 1976). Als anys vint fou professor de l'Instituto Escuela de Madrid i treballà sota la direcció de Ramón Menéndez Pidal al Centro de Estudios Históricos. Durant la seva estada a Puerto Rico fou professor de llengua de la Universitat. La seva bibliografia és molt extensa; va treballar en estudis sobre el castellà, el mossàrab i el parlar de Lleida. Fou membre de la Real Academia de la Lengua Española i corresponent de l'Institut d'Estudis Catalans.

34. Joan Ras figura a les llistes dels científics exiliats, probablement a Mèxic, però no és segur. Ignorem si per convicció o per altres motius, acceptà les mesures del Govern central de major intervenció en la política educativa catalana. Vegeu nota 35.

35. En alguns aspectes, des de Madrid no es veia clara la catalanització de l'Institut Escola del Parc, per la qual cosa els altres dos instituts escola i el consells regionals van passar a dependre majoritàriament del Govern central. Sobre aquesta qüestió, podeu consultar Alexandre GALÍ, *Història de les institucions i del moviment cultural de Catalunya: 1900-1936: Llibre II: Ensenyament primari III a part: Ensenyament secundari*, Barcelona, Fundació AG, 1979, p. 284-286; Salvador DOMÈNECH I DOMÈNECH, *L'Institut-Escola de la Generalitat...*, p. 341-351.

36. Cf. Salvador DOMÈNECH I DOMÈNECH, *L'Institut-Escola de la Generalitat...*, p. 388.

mentals.³⁷ Altrament, a Enrique Rioja, més interessat, probablement, en la docència que en el món administratiu, ja li devia anar bé.

Com heu pogut veure es tracta de personatges de primera fila de la intel·lectualitat republicana vinculada a l'ensenyament. D'altra banda, molts d'ells estan clarament relacionats amb l'obra dels instituts escola de Madrid i Barcelona.

D'aquests professors, els alumnes que hem pogut contactar o que s'han manifestat alguna vegada respecte a aquest tema, els recorden o els citen pràcticament tots, però d'una manera especial tres, els quals són probablement els que gaudien de major prestigi o que eren més estimats: Samuel Gili i Gaya, Enrique Rioja Lo-Bianco, procedents de l'Institut Obrer de València, i Joan Ras i Claravalls.

A més, trobem referències del professor de geografia Marià de la Càmara, un individu, segons sembla, molt preparat; de la mestra de dibuix senyora Piqueras, i dels professors de francès senyors Tabuenca i Medina; altrament, val la pena remarcar la trajectòria del professor de llengua i literatura Alfredo Milego Díaz, que havia estat durant un temps professor de llengua i literatura espanyoles a l'Institut Obrer de València, al qual ja ens hem referit abans i que fou rehabilitat amb la categoria sisena de professors de batxillerat el 1940.³⁸

Quant al professor de matemàtiques, Romualdo Sancho Granados, sabem que procedia de l'Institut de Casp, ciutat que va quedar sota control dels insurrectes. Després de la guerra adquirí molt de prestigi en el seu exili mexicà. Al juny de 1941, fou un dels membres fundadors de l'Ateneo Español de México A.C. i secretari general de l'Instituto Hispano Mexicano Ruiz de Alarcón, dues institucions molt prestigioses.³⁹

Finalment, cal no oblidar el professor de gimnàstica, Enric Granados, fill del malaurat músic, que era un dels primers que es va dedicar a la formació de ne-

37. Tot i que les notícies que hem trobat a diferents webs d'Internet són contradictòries, us oferim un resum de dades que ens semblen fiables: Julio López Rendueles (Xixon, 1893 – Santiago de Cuba, ?). Es doctorà en química el 1922. Treballà quatre anys al Laboratori d'Investigació Físico-Química de la Junta de Ampliación de Estudios. Professor de l'Institut Jovellanos de batxillerat del seu poble natal i el 1933 director de la preparació de cursillistes a Sama de Langreo. Milità primer a Izquierda Republicana i després al PCE. Va anar a la Unió Soviètica per fer un curs de formació amb el grau de comissari i a la tornada fou nomenat director de l'Institut Obrer de Barcelona. S'exilià, primer a França i després a Cuba, on fou professor de la Universidad de Oriente (Santiago), i formà equip amb altres exiliats, com Juan Chabás i Herminio Almendros, i fou cap del laboratori de l'Instituto de Hidrología y Climatología Médica. Castro li atorgà l'Orden de Carlos J. Finlay.

38. Les rehabilitacions de Gili i Milego es feren efectives per unes ordres de 14 i 23 de febrer de 1940, BOE, núm. 61, p. 1530-1533.

39. Suposem que ja devia ser a Mèxic, o si més no fora d'Espanya, la qüestió és que una Ordre de 24 de febrer de 1940, BOE, núm. 64 (4 març), p. 1568, el declarava inhàbil per a l'exercici de la seva càtedra. En aquesta ordre figuren com a inhàbils molts companys del professor Sancho de l'Institut de Casp.

dadors des d'un angle professional. Després de participar com a nedador en diferents proves internacionals representant el CNB (Club Natació Barcelona), fou entrenador d'aquest club i després entrenador del Club Canoe de Madrid. A l'institut, segons Joan Robert, hi havia unes instal·lacions on se'ls ensenyava a nedar; suposem que ho feia l'Enric Granados.⁴⁰

Segons diuen els alumnes, Samuel Gili i Gaya era petitet i rabassut. Vivia a la residència amb la seva muller i els seus dos fills, un dels quals va anar al front. Durant la guerra va tenir molta relació amb Vladimir Aleksandrovic Antonov Ovsenko, cònsol soviètic, consolat que estava situat al final del carrer Balma cantonada amb la Diagonal.⁴¹ Després de la guerra, Gili va ser represaliat, però fou rehabilitat el 1940 amb categoria 5a, i, segons sembla, el van enviar a l'Institut de Santander i al cap d'algun temps va tornar a Barcelona. Finalment va anar a Madrid.⁴²

Quant a Enrique Rioja Lo-Bianco, amb una aurèola de científic prestigiós, l'ascendència familiar hi devia ajudar. Els estudiants tenien plena consciència de la seva personalitat socioacadèmica.

Pel que fa a Joan Ras, l'Adoració Sánchez en parla amb respecte, i ens el presenta com a molt proper als alumnes. En tornarem a parlar més tard. Altrament tot fa pensar que els professors, a més del seu prestigi professional, eren gent totalment fidel a la República, malgrat que, com a mínim en un percentatge important, la professionalitat passava per davant de les conviccions politicoideològiques.

En aquest sentit, resulta molt interessant una anècdota que explica Adoració Sánchez en parlar de Samuel Gili:

Avui, en començar la classe, el silenci, el silenci ha estat més llarg que de costum. S'ha tret les ulleres, encerclades de metall, i les ha netejat amb calma, amb parsimònia. Diverses veus han tossit, demostrant impaciència. Ell ha continuat uns segons més, immutable i després ha dit

— Jo us hauria de parlar de la mística i els místics, però...

El silenci s'ha fet rodó:

— Els deixarem per a un altre moment.

— Per què? —ha interrogat l'Anton.

— Qui són els místics? —ha preguntat l'Anna.

— Són santa Teresa i sant Joan de la Creu. Havia pensat que potser no us agradaria...

— I ara! —cria un cor de veus—. Expliqui!

40. Vegeu Enric GRANADOS, *Com es fa un nedador*, Barcelona, Mare Nostrum, 1924. Granados, en aquest llibre, suposem una novetat total a la seva època, es dirigia als nedadors de fora de Barcelona per donar-los les orientacions necessàries amb vista a una possible professionalització.

41. Fou cònsol a Barcelona entre 1936 i 1938. Cridat a Moscou, fou condemnat a mort i executat, acusat de trotskista. Recordem que és l'època de les grans purgues de Stalin; fou rehabilitat el 1956.

42. Dades extretes de la conversa que vaig sostenir amb Joan Robert (26 de gener de 2006).

— Bé si hi esteu d'acord ho faré i me n'alegro, car per a mi la poesia del Cant Espiritual de sant Joan és una fita dintre de la llengua castellana...⁴³

En totes les dades que hem pogut recollir hom parla de la camaraderia que existia entre els professors i els alumnes, la forma intensiva dels cursos. El fet que alguns professors visquessin junts amb els alumnes a la Residència ajudava a l'entesa entre els uns i els altres. Els alumnes es trobaven els professors a la biblioteca, els exposaven dubtes, etc.

La majoria d'alumnes diuen, també, que s'havien suprimit els exàmens i que es feia una mena d'avaluació continuada. Respecte a això, el testimoni d'Adoració Sánchez sembla molt plausible en el sentit que, a més d'aquesta avaluació, es feien alguns exàmens, com mostra el paràgraf següent:

Tots, deixebles i professors, estan una mica atabalats amb els exàmens. Les converses als passadissos, a la sala d'estudis, o a la terrassa, als menjadors, ver-sen sobre equacions, teoremes... És imprescindible aprovar totes les matèries per passar el curs. La ciutat fumeja amb l'esclat de les bombes [...] el fred i la gana colpeixen els barcelonins, però els nois i les noies de l'Institut segueixen estudiant, i els professors ensenyant, preparant exàmens, corregint. Saber i aprovar: passar de curs, la moneda que circula a l'Institut.

Segons el senyor Chouza,⁴⁴ els exàmens en bona pedagogia s'haurien de suprimir, li comenta el Jordi Camp al senyor Ras professor de matemàtiques.

— Sí, noi, és cert. Però en aquests moments i circumstàncies, no ens podem permetre aquestes filigranes. Com justificaria jo que la meva acceptació o eliminació de l'Institut és justa sense un comprovant al davant?⁴⁵

Tot i que ja hi hem fet una referència específica, creiem que val la pena fixar-nos en la trajectòria del professorat considerat en el seu conjunt, amb relació a allò que van fer un cop acabada la guerra:

— Cinc dels professors, el nombre més alt, van anar a l'exili, probablement eren dels més significats: Enrique Rioja Lo-Bianco, Romualdo Sancho Granados i Joan Ras i Claravalls a Mèxic; Marià de la Càmara a la Unió Soviètica i Julio López Rendueles a Cuba.

— Dos, Samuel Gili i Gaya i Alfredo Milego Díaz, passats els primers temps es reincorporaren a les càtedres.

— Els altres, exceptuant el professor Miranda de ciències naturals, eren professors de disciplines sense massa connotacions polítiques.

43. Lliçó extreta del text d'Adoració Sánchez ja citat. (Samuel Gili ofereix més detalls sobre la mística.)

44. El senyor Chouza, alumne d'Unamuno, preparava nois i noies per a ingressar a l'Institut Obrer.

45. Lliçó extreta del text d'Adoració Sánchez ja citat. (Samuel Gili ofereix més detalls sobre la mística.)

2.3.3. L'alumnat

D'antuvi, recordem el que ja s'ha apuntat, és a dir, que un dels trets característics d'aquesta experiència, una veritable novetat, era, precisament, la procedència de l'alumnat. Havien de ser obrers, la qual cosa s'havia de demostrar a través de la pertinença a un sindicat, i amb aquesta credencial, sol·licitar l'ingrés i aprovar un examen d'aptitud.

A més d'algunes referències que hem trobat a la narració del llibre d'Adoració Sánchez, que ens ofereix moltes dades de la vida a la Residència, seguim el fil de la conversa amb Joan Robert per mostrar com es desenvolupava la vida dels alumnes en aquest institut. Per acabar de completar aquest quadre, a més d'altres referències d'antics alumnes, hi farem alguna precisió fruit de les indagacions portades a terme.

En un primer moment la major part d'alumnes érem externs, això vol dir que ens quedàvem a dinar però dormíem a casa. A causa dels bombardeigs, amb el temps van anar augmentant el nombre d'alumnes interns, però no crec que mai arribéssim a passar del 50 %. Jo vaig començar extern i vaig acabar intern.

Em fa la impressió que l'horari era de 8.30 a 18.30. A mig matí i a mitja tarda ens donaven quelcom de menjar. Els primers temps servia el menjar el Sindicat Gastronòmic, pel que recordo, va ser una olla. Finalment es va cuinar al mateix Institut.

Els alumnes, a més dels costos de la manutenció i dels estudis, cobràvem un sou que nosaltres mateixos ens fixàvem d'acord al que havia estipulat el Govern de la República.

Per inscriure's s'havia de presentar una documentació sindical que acredités que treballaves. Jo vaig ser admès a la primera convocatòria i em diu, a més, que se'n devien presentar més d'un miler. Al marge dels coneixements, s'exigia el nivell de la primària d'aleshores, no recorda clarament quins eren els criteris d'admissió. Altrament creu que en total eren més dels 153 que figuren en la llista que tenim, per cert un xic estranya, atès que no està confeccionada, segons afirma, per ordre d'inscripció.

Els cursos eren totalment intensius. Només fèiem festa els diumenges i entre semestre i semestre hi havia uns pocs dies per poder fer la preparació del semestre següent. Les hores d'especialitats, que figuren en el pla d'estudis, anaven destinades a la preparació per a la futura carrera. El professor de ciències, Enric Rioja, ens havia dit que si volíem ens oferiria els coneixements del primer curs de medicina.⁴⁶

46. Dades de la conversa amb Joan Robert (26 de gener de 2006). De les dades que hem recollit fa la impressió que els primers temps el menjar devia ser correcte, però al segon semestre del 1938, com per a la major part de la gent del poble, els queviures escassejaven i no eren de massa bona qualitat.

A tot el que hem dit, hi podríem afegir aquestes reflexions:

Ens aixecàvem, esmorzàvem, encara que de vegades hi havia poc menjar, fins i tot el meu pare em portava un panet cada vespre, que jo després repartia entre els companys i companyes. I, durant tot el dia, l'únic que fèiem era estudiar.⁴⁷

S'havia de treballar molt i era un centre molt exigent, per això quan algun alumne no rendia se l'expulsava perquè hi havia molta demanda. La finalitat de l'Institut era formar homes i dones del país i de classe, que ocupessin el lloc que habitualment ocupaven persones d'extracció social alta i que no donaven suport a la República.⁴⁸

Heus aquí una part de l'Ordre ministerial que fa referència a la qüestió del sou que rebien els alumnes, de la qual exposem els aspectes que ens interessen:

7.º Los alumnos una vez ingresados percibirán con arreglo a la Orden del 28 de Enero de 1938 los subsidios que se indican

a) Alumnos sin cargas familiares.- Menores de 19 años y con un jornal inferior a 5 pesetas, 50 pesetas al mes. II. De 19 a 23 años y jornal superior a 8 pesetas. 100 pesetas al mes.- III. De cualquier edad y jornal superior a 8 pesetas, 150 pesetas al mes.

b) Alumnos con cargas familiares I. Con un jornal de 12 pesetas, percibirán al mes:

Una persona a su cargo, 200 pesetas...

Más de cinco personas a su cargo, 405 pesetas.

II. Con un jornal superior a 12 pesetas percibirán al mes:

Una persona a su cargo, 250 pesetas al mes...

Más de cinco personas a su cargo, 500 pesetas...

Octavo.- El curso dará comienzo el primero de mayo en el Instituto de Valencia y Sabadell y el día 15 del mismo mes en el de Barcelona.

Barcelona 9 de marzo de 1938.⁴⁹

Voldríem referir-nos a una altra qüestió. Al marge de la problemàtica cultural i científica, no podem oblidar que els professors, segons sembla, utilitzaven mè-

47. Emili GARRIGA, «L'Institut Obrer de Barcelona. La memòria dels antics i antigues alumnes d'una experiència pedagògica de la República», *Barcelona Educació*, núm. 46 (abril 2005), p. 17.

48. Antoni FERNÁNDEZ, «L'Institut Obrer de Barcelona...», p. 16.

49. Cf. *Gaceta de la República*, núm. 78 (19 març 1938), p. 1378. No hi figura la referència a dos, tres, quatre i cinc familiars per no fer feixuc el text, eren però proporcionals.

todes socràtics que impel·lien a la conversa sobre aquests temes. En aquest sentit, ens interessa molt remarcar les discussions que s'entaulaven, generalment entre cenetistes i comunistes, sobretot entre els alumnes interns de la Residència, per motius polítics, tot i que, segons sembla, davant la imperiosa necessitat d'aprendre sempre quedaven en segon terme.⁵⁰

Finalment em referiré a la coeducació. Cal recordar que els joves i les noies vivien en una mateixa planta. No hi ha constància que hi hagués problemes en aquest sentit, tot i les prevencions d'aquella època. Hem de pensar que els dormitoris estaven totalment separats i el fet de viure a prop dels professors ajudava a evitar qualsevol contratemps.

2.3.4. El final de l'experiència

La penetració a Catalunya de les tropes feixistes va causar un gran impacte. Molts dels estudiants de la primera convocatòria, quan aquesta encara no havia completat els sis mesos, van decidir allistar-se per tal de defensar la República.

Quan, a principis d'abril, va tenir lloc l'ofensiva feixista al front de l'Est, hi va haver moltes reunions i quasi unànimement es va considerar necessària la participació activa a la lluita. Molts alumnes es van apuntar als batallons de voluntaris organitzats per diverses organitzacions antifeixistes, però cadascú d'acord amb les seves tendències polítiques. Que jo sàpiga no hi va haver molt contacte entre els diversos grups una vegada van marxar al front.

A la Segona Companyia, 3r Batalló, 121 Brigada Mixta de la 26 Divisió s'hi trobaven 15 alumnes de l'Institut. Amb altres companys provinents de l'Escola del Treball de Barcelona van crear una secció de FIER (Federació Ibèrica d'Estudiants Revolucionaris).⁵¹

Amb relació a l'allistament a files, heus aquí un text, que va aparèixer a *La Vanguardia*, que l'alumnat de l'Institut Obrer de Barcelona havia dirigit al ministre d'Instrucció Pública i Sanitat,⁵² en aquell moment:

Que ante la invasión infamante por que atraviesa España debido a la enorme cantidad de material bélico y tropas entrenadas, enviada por los países totalita-

50. Adoració Sánchez dóna a aquesta qüestió una certa importància; en canvi Eduard Vivancos diu que no va tenir cap interès, però afirma, també, que quan es van incorporar al front cadascú va anar amb el seu grup polític. Vegeu la nota 51.

51. Cf. Eduard VIVANCOS. (Correu electrònic tramès a Jordi Monés el 16 de juny de 2006.)

52. Cf. *Gaceta* (18 maig 1937). A partir d'aquest moment, el Ministeri d'Instrucció Pública i Belles Arts es dirà Ministeri d'Instrucció Pública i Sanitat.

rios y haciendo nuestras todas las palabras de V.E. ante el micrófono, rogamos encarecidamente se nos instruya militarmente en el manejo y técnica de las armas en horas extraordinarias de estudio, para estar dispuestos en todo momento y lugar a defender la independencia de España y las libertades del pueblo.⁵³

Malgrat la situació que es vivia a l'exterior, amb els bombardeigs i el desànim de la població, els xicots i les noies que continuaven a l'Institut Obrer es mantingueren fermes fins a l'últim moment. Pels volts del 20 de gener de 1939 la situació ja era desesperant. L'Adoració Sánchez ens ho descriu amb les paraules següents:

L'Anna⁵⁴ telefona a la feina del pare per dir-li que marxa cap a la Regional. Sols té una idea al cap: els feixistes entren; i voldria lluitar, voldria morir, voldria no veure'ls mai. El seu ésser rebutja la imatge de l'enemic, que és per a ella la representació de la injustícia, del dogmatisme, de la crueltat, de la maldat. El feixisme ho compendia tot [...]. I la gent no reacciona, no sent el que ella. L'Anna vol lluitar, vol actuar i l'acceptació de l'abandó de Barcelona pels que l'envolten té dins del seu esperit l'efigie de traïció.

Just arriba el grup a la regional els manen pujar a un parell de camions.
— Va nois, l'Institut de Girona us espera!⁵⁵

Pocs dies després de la conquesta de Barcelona per les tropes franquistes, els jesuïtes s'establiren novament a la seva seu. Heus aquí com es veia des de l'altra banda, un cop acabada la guerra, l'estada de l'Institut Obrer als Jesuïtes de Sarrià.

Després dels primers moments que van seguir a l'alliberació de Barcelona, es van establir a Sarrià de forma fixa els pares Salvador Gil i Moisés Vigo i el germà Ouezábal, que es va ocupar de la porteria. Dormien a la Casa d'Exercicis, que havia quedat en bon estat. La part del col·legi en què s'havien fet classes estava ben conservada. En canvi havien estat eliminats els dormitoris, que s'havien convertit en aules, i l'apèndix estava molt brut. La biblioteca havia estat respectada, però n'havien desaparegut els llibres d'art.

La capella, precintada durant gairebé tota la guerra, havia estat usada com a saló d'actes per l'Institut Obrer durant els últims mesos. N'havien tret la barana del presbiteri, les aranyes, els canelobres i els altars laterals. La Verge havia estat llançada a terra en un racó...

53. Cf. *La Vanguardia* (27 març 1938).

54. Vivanco explica que els fets descrits en el llibre de l'Adoració Sánchez són certs, l'únic que canvia és el nom dels alumnes. L'Anna, però, sembla que era la mateixa Adoració Sánchez.

55. Es tractava de continuar els estudis a l'Institut de Girona, perquè hi havia una consigna d'establir un front de resistència abans d'arribar a aquesta ciutat, fet que no es va produir. La desbandada fou total.

La part exterior de la façana del col·legi també havia sofert transformacions en temps de la República. A l'últim pis de la dreta, mirant des del carrer, fins a la part central, corresponent a l'entrada inclusivament, s'havien engrandit les finestres i s'havien engrandit els gablets punxeguts que disminuïen l'entrada de la llum.⁵⁶

Els testimonis d'Eduard Vivancos i de Joan Robert respecte al final de la guerra i els anys posteriors ens resulten molt interessants:

Jo crec que una bona part dels alumnes es van exiliar.⁵⁷ A l'any 1939 al camp de concentració de Vernet d'Ariège ens trobàvem 6 alumnes de l'Institut. Vam formar un grupet cultural. Entre altres coses estudiàvem francès, comentàvem lectures i sobretot fèiem molts projectes. Estàvem amb contacte amb altres companys internats als camps d'Argelès-sur-Mer i d'Agde, així com amb algunes companyes que es trobaven a refugis a altres llocs de França. L'esperit de camaraderia era evident i ens demanàvem sovint si un dia tornàriem a les aules de l'Institut.⁵⁸

Acabada la guerra, em fa impressió que tots els professors es van exiliar, excepte en Samuel Gili, amb el qual vaig mantenir contacte. Jo vaig estar un temps a França, però vaig tornar aviat i vaig intentar entrar en contacte amb algun company. Ens trobàvem regularment al bar Codina del Torrent de l'Olla cantonada París; l'excusa era organitzar balls; al cap d'un temps el propietari no ho va veure clar i ens va dir que no hi tornéssim.

Al cap d'un temps vaig entrar a formar part de la Cooperativa de Teixidors de Mà on figurava que organitzàvem una Secció Excursionista. Vam fer una sola excursió a Montserrat. Per múltiples causes, trasllat de domicili, aparellaments, i molta por, acabàrem amb tots els intents de continuar els contactes.⁵⁹

Segur que després d'aquests intents hi va haver contactes, si més no personals, entre els nois i noies de l'Institut. Pensem que alguns alumnes es van casar entre ells. Després de la mort d'en Franco les coses començarien a canviar.

A la trobada de 1989 ens vam reunir una dotzena d'antics alumnes. A l'any 1979, la primera trobada a la qual jo vaig poder assistir, érem més de vint.⁶⁰

56. Ignasi VILA DESPUJOL (S. I. Sant Ignasi, Sarrià), *Història d'un col·legi centenari: Col·legi de Sant Ignasi*. Pròleg, «Els treballs i els dies», del mateix autor, Barcelona, 1995, p. 150-151.

57. Suposem que Eduard Vivancos es refereix especialment als alumnes que es van incorporar al front.

58. Correu electrònic enviat per Eduard Vivancos a Jordi Monés.

59. Conversa amb Joan Robert.

60. Correu electrònic d'Eduard Vivancos.

Tot plegat va culminar amb l'acte que es va celebrar a l'Institut d'Educació de Barcelona, al febrer de 2005, organitzat per la Mariona Ribalta, amb assistència d'alumnes dels instituts obrers de València, Sabadell i Barcelona.

3. Valoració de la trajectòria de l'Institut Obrer de Barcelona

3.1. *La vida acadèmica i la convivència interna*

Es va fer realitat el meu somni. Vaig trobar estimació i comprensió. Els professors eren molt bons i malgrat que uns eren anarquistes i els altres comunistes, tothom tenia les seves idees i en parlàvem però no hi havia problemes. El més important era estudiar i treure bones notes.

Era molt feliç, el desig era estudiar molt per ajudar els altres, per fer una societat millor. El món es va enfonsar quan ens van dir que havíem de marxar per la guerra. Però em van donar l'oportunitat de formar-me, d'ajudar la gent a llegir i a escriure, i així vaig poder fer possible la meua il·lusió: ajudar els altres.⁶¹

L'objectiu era preparar-nos perquè després poguéssim fer carreres tècniques com enginyeria o arquitectura. Era una oportunitat única a la vida, i, per tant, encara que alguns no havíem pogut estudiar gaire abans, ho vam fer sabent que ho havíem d'aprofitar, que seria l'única ocasió a la vida. Allà no hi havia notes, o passaves o no. Hi havia una exigència molt alta i, per tant, havies de posar-hi tot el teu interès. Amb l'arribada dels franquistes es va acabar tot.⁶²

Hem escollit un xic a l'atzar dos testimonis d'alumnes de l'Institut Obrer de Barcelona, però tots els records d'alumnes d'aquest institut i dels altres instituts obrers van en la mateixa línia. Al seu entendre, es tractava d'una experiència única.

Eren nois i noies als quals se'ls havia presentat una oportunitat excepcional, de poder arribar a cursar estudis superiors en una època en què el percentatge d'obrers que es podia matricular a la universitat era zero. De fet, es tractava d'un batxillerat que podien estudiar amb unes condicions excel·lents equiparables a les dels fills de casa bona —les noies, fins i tot de famílies benestants, pràcticament no anaven aleshores a la universitat—. D'altra banda, tenien, com hem vist, un professorat altament qualificat.

Tot i que coneixem més testimonis d'alumnes, observant l'experiència des d'una altra perspectiva, quelcom similar es podria dir pràcticament del professorat. Tots ells, durant el període republicà i alguns fins i tot abans de la República, ha-

61. Cf. Adoració SÀNCHEZ, *L'Institut Obrer de Barcelona: La memòria dels antics alumnes...*, p. 17.

62. Cf. Lluís GIMÉNEZ, *L'Institut Obrer de Barcelona: La memòria dels antics i antigues alumnes...*, p. 17.

vien intervingut en experiències pedagògiques a l'ensenyament mitjà, pràctica poc freqüent en aquell temps, i a més estaven compromesos amb el Govern republicà. Hem de pensar, doncs, que un assaig d'aquestes característiques els havia de ser molt reconfortant.

És totalment lògic, per tant, que, al marge de l'interès de l'experiència, tant els professors com els alumnes l'hagin mitificada, particularment en veure allò que va passar després amb el franquisme, que va fer recular el món pedagògic mitja centúria o, potser, fins i tot més. Malgrat tot, cal que ens plantegem alguna qüestió.

3.2. Algunes preguntes que ens cal fer

Pel que fa els instituts obrers en general i el de Barcelona en particular, sembla evident que l'experiència, malgrat les condicions de la guerra, fou molt reeixida. No qüestionem, ni molt menys, el que van representar els instituts obrers durant els anys 1937 i 1938, sinó que simplement volem anar més enllà de l'experiència i preguntar-nos pel projecte. L'única cosa que hom es proposava és que els obrers poguessin arribar a ser metges, arquitectes, etc., en una paraula, formar elits que provinguessin de la classe obrera, una readaptació a la nova situació de la Guerra Civil, d'allò que ja havia plantejat Rafael Campalans els anys vint per als alumnes de l'Escola del Treball de Barcelona.

Ni en aquell moment ni durant la Guerra Civil, des de l'hora que es partia d'un pla d'estudis més o menys tradicional, hom no es plantejava canviar el sistema de relacions socials, aspecte que ens ajuda a comprendre el paràgraf que exposem a continuació:

Existe una peligrosa desviación en la manía de crear Institutos de segunda enseñanza «para obreros» con patrón oficial, orientación oficial y ritmo oficial retardado. Si los obreros no son capaces ellos mismos de crear sus colmenas culturales al margen de la estampilla y de la matrícula, ¿qué importa que ésta sea gratuita o no? Siempre se recibirá en el flamante centro de enseñanza una educación convencional y una cultura convencional con resabios de clase privilegiada.⁶³

Entre el dilema de cultura per a obrers i cultura obrera, una de les qüestions més polèmiques d'aquells anys és, evidentment, que el projecte dels instituts obrers

63. Felipe ALAIZ, «Un programa reclusiano sobre hechos», *Juventud Libre*, núm. 36 (març 1938), citat a Juan Manuel FERNÁNDEZ SORIA, *Cultura y Libertad: La educación en las Juventudes Libertarias (1936-1939)*, València, Universitat de València, 1996, p. 298-299, nota 42.

se situava clarament en el primer cas i hi ha certs dubtes respecte al segon. Amb relació a aquests anys, Pere Solà planteja la problemàtica en els següents termes:

Per a les classes populars i la classe obrera en primer lloc, la reivindicació de la cultura es manifesta sobretot sota dues formes. Per un costat negativitat, rebutg de la cultura burgesa [...]. Per l'altre, afany participatiu en una cultura que havia —això és indiscutible— pogut desenvolupar-se amb molts més mitjans. El dilema per a la classe treballadora i les seves organitzacions és: cal accentuar la negació o la participació? La primera alternativa porta a un destructivisme fals [...] o bé a una inhibició que difícilment pot permetre el progrés. La participació en els «valors» burgesos pot dur a integrar-se, d'una manera o altra, en el tarannà d'aquesta burgesia i trobar un lloc en els seus esquemes ideològics.⁶⁴

Aquest perill d'integració era percebut pel mateix Jesús Hernández, quan, en la inauguració de l'Institut Obrer de València, deia el següent:

Concluyo expresando dos deseos: que los nuevos estudiantes cuando ya hayan entrado en la Universidad no vuelvan la espalda a su clase, y que el profesorado se hermane con los alumnos «que sean los amigos, los compañeros, los consejeros, los hermanos mayores del alumno».⁶⁵

Aquest perill, però, el mateix Jesús Hernández devia situar-lo a mitjà termini, perquè els alumnes de les primeres promocions dels instituts obrers tenien prou clara la posició que adoptarien davant de la disjuntiva plantejada.

No es pot menystenir, ni de bon tros, l'opinió de Patricio Redondo quan feia referència a la creació de l'Institut Obrer de Sabadell, on fixava la seva posició en un sentit positiu i un altre de negatiu, un sí i un no. Després de la urgent necessitat de culturalització del poble, insisteix:

Por eso volvemos a preguntar: ¿podrá ser el Instituto para Obreros, la debida respuesta a esta cosa sería que apenas pudo abrir la boca, y que puso en ello el Pueblo?

Repitámoslo: Sí y no...

Los aspirantes de positivo talento, pero con insuficiente formación primaria, serían sometidos a un cursillo especial de intensificación que les ponga en condiciones de ingresar en el Bachillerato con el nivel cultural imprescindible.

[...] un cursillo especial de intensificación. Se buscan lumbreras en un candil.

No está mal. Y acaso eso es. Primero la Escuela. Todavía antes la revaloriza-

64. Cf. Pere SOLÀ, *Els ateneus obrers i la cultura popular a Catalunya (1900-1939): L'Ateneu Enciclopèdic Popular*, Barcelona, Edicions de la Magrana, 1978, p. 196.

65. Juan Manuel FERNÁNDEZ SORIA, *El Instituto para Obreros de Valencia...*, p. 73, nota 91.

ción de todas las criaturas de 14 a 16 años. Luego el Instituto. Lo contrario es ir derechos a otro privilegio...⁶⁶

Respecte a la posició prioritària de Redondo a favor de l'escola primària, val la pena recordar una instrucció del CENU del 1937, en la qual es trametia a les escoles de nova creació, un nombre important per cert, una normativa per intentar eixugar el dèficit escolar, la qual ens pot ajudar a entendre la problemàtica general:

Quando por el progreso desenvolvimiento de nuestras instituciones escolares haya en Barcelona en la enseñanza primaria suficiente para todos los niños, las clases de nuestras escuelas tendrán cuarenta alumnos. De momento y cuando la capacidad de las clases lo permita, tal número debe ser elevado a cincuenta sin que nunca haya de ser rebasado.⁶⁷

Altrament hem de tenir en compte la desídia dels governs republicans amb relació a la problemàtica educativa de Catalunya, expressada en aquells moments pel conseller de Cultura de la Generalitat.

A Catalunya, on la pressió de les forces contrarevolucionàries havia estat superada pel Govern, l'autonomia ben migrada per cert, havia posat al marge de la Generalitat l'ensenyament de l'Estat, i, per altra part, les nostres facultats autonòmiques es desenvolupaven amb lentitud per culpa de les resistències de la vella màquina estatal centralitzadora, a la qual no li fou trencada cap peça per a obrir camí a Catalunya...⁶⁸

Amb aquest panorama cal pensar que no es veïes amb massa bons ulls el fet d'establir un institut a Barcelona al marge, pràcticament, de la Generalitat en un moment en què les relacions entre aquest organisme i el Govern central no vivien el seu millor moment:

— En primer lloc pels recels del Govern central envers la Generalitat, perquè, segons el seu entendre, als primers temps de la revolta, a conseqüència del buit de poder, el Govern català havia ultrapassat els límits de l'Estatut.

66. Paco ITR (Patricio Redondo), *Campo* (3 juliol 1937), citat a Pere SOLÀ, *Las escuelas racionalistas en Cataluña (1909-1939)*, Barcelona, Tusquets, editor, 1978, p. 164-165.

67. ARXIU DE L'INSTITUT D'EDUCACIÓ DE BARCELONA, *Instrucción provisional que dirige el CENU al profesorado de las escuelas y grupos de nueva creación para que de modo inmediato y provisional sean aplicados a la organización y funcionamiento de estos centros de enseñanza primaria hasta tanto que, aleccionados por la experiencia, se proceda a la reglamentación definitiva de estas escuelas*, 1937.

68. Cf. Antoni M. SBERT, «L'organització de l'obra cultural», *Nova Ibèria...*

— En segon lloc per la progressiva recuperació de poder per part de l'Estat arran dels fets de maig de 1937, i, sobretot, els controls imposats pel Govern Negrín no eren vistos amb gaires bons ulls pel mateix president Companys.

— Finalment no podem oblidar que els instituts que van tenir una relació important amb el front de batalla, almenys en el cas barceloní, van viure d'esquena a una societat amb una important experiència educativa que havia fet propostes en el camp de l'ensenyament mitjà, i que havia demostrat un interès social envers aquesta problemàtica, ja des dels primers dies de la República.⁶⁹

4. Conclusions finals

D'acord amb tot el que hem exposat fins ara, volíem remarcar que l'experiència dels instituts obrers va tenir un valor politicoideològic extraordinari. Per primera vegada a la història de la societat espanyola, als obrers se'ls presentava la possibilitat d'estudiar una carrera universitària. El resultat de la guerra ho va impedir. Com ja hem apuntat, tant els professors com els alumnes van tenir, en el cas de Barcelona particularment, un paper essencial en el desenvolupament de les classes i de les relacions entre tots els protagonistes.

Aquest assaig, però, al nostre entendre, no partia d'un projecte global que anés més enllà del que hem assenyalat en algun altre moment:

— Primerament, condicionats per la incidència de la guerra, no es va fer altra cosa que adaptar-se a la realitat del batxillerat, amb la qual cosa no es va plantejar cap canvi d'una certa importància des de l'angle pedagògicodidàctic. Hom seguia les directrius que, fins aleshores, havien definit el batxillerat, sense pensar en altres tipus de possibilitats en el camp de l'ensenyament secundari.

— En segon lloc, aquesta experiència va seguir la tradició unitària i centralista de l'ensenyament espanyol. Així doncs, tot plegat es va desenvolupar totalment al marge de la societat a la qual teòricament havia de servir. Totes les coordenades que definien el context català, la llengua, la cultura, la història, etc., eren completament marginades. El necessari vincle entre la societat i l'escola no es va produir, amb els consegüents problemes que això reportaria.

69. Ja al començament de la República, abans de l'aprovació de l'Estatut a Madrid, la Generalitat havia presentat un projecte que després no es va poder portar a terme. Vegeu: *Butlletí dels Mestres* (Barcelona), núm. 16 (15 novembre 1931), any III, 2a època, p. 179-182.